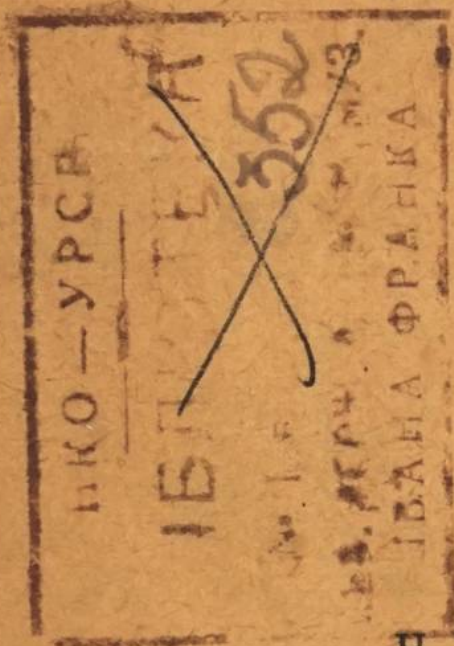

Русько-українська
ЛІТЕРАТУРА.

НАПИСАВ

др. ІВАН ФРАНКО.

ЧЕРНІВЦІ.

Накладом редакції „Зуковини“

1898.

Ся статя: „Русько-українська література“ написана автором для інформації всесловянської публіки і була поміщена в 1-ій і 2-ій книжці „Slovansk-ого Prehled-a“ за р. 1898.

З друкарні тов. „Руска Рада“ в Чернівцях
під зарядом В. Секерського.

Д І М
Ф Р А
Н К А

(Століте українсько - руської літератури. Заходи коло
єго святкованя в Галичині і на Україні. Характери-
стика нової українсько - руської літератури. Чим вона ✓
відмінна від старо - руської і від старшої південно-
руської літератури. Чим вона подібна до иньших ново-
часних літератур. Її виднійші представителі на Укра-
їні і в Галичині. Виднійші сучасні писателі. Проби
організації освітної і літературної праці. В чім
лежить головний інтерес українсько - руської літера-
тури.)

Бажаючи як найкраще відповісти симпатичній
програмі „Slovansk-ого Prehled-a“ і як найдокладній-
ше поінформувати ширшу словянську громаду з тепе-
рішнім станом, дотеперішнім доробком і основними
змаганнями українсько - руського національного розвою,
я, здається, найліпше зроблю, навязуючи до факту,
що стоїть тепер на першій плані заходів українсько-
руської інтелігенції, а власне до святкованя століт-
ніх роковин нової українсько - руської літератури, що
дається від виданя перших трьох пісень перелицьо-
ваної (травестованої) Енеїди, твору Полтавця Івана
Петровича Котляревського. Зарівно на Україні, як
і в Галичині сей факт дає привід до гарних, хоч
і скромних памяткових обходів. В Полтаві, місті,
де жив і вмер Котляревський, положено сими днями
угольний камінь під будову єго пам'ятника, що має
здвигнутися складками з усеї України - Руси, росій-
ської і галицької. У Львові приготують руські то-
вариства за почином Наукового Товариства імени
Шевченка поважну маніфестацію, що має бути спо-
лучена зі з'їздом українсько - руських письменників

для обговорення тіснійшої організації літературного і просвітного руху.

І на літературнім полі сей ювілейний рік значив ся вже деякими важними появами. Розпочате сего року під фірмою Наук. Тов. ім Шевченка у Львові видавництво „Літературно-наукового Вістника“ відразу здобуло собі таке становище у публіки, що — перше виключно літературно-наукове і то поважне видавництво на українській Русі — здужало і фінансово стати на власних ногах, чим дотеперішні видавництва того рода не могли похвалити ся. Те саме наукове товариство вшанувало двома спеціальними томами своїх наукових видань иньшу українсько-руську всенародню пам'ятку, а власне 250-ті роковини вибуху повстання Богдана Хмельницького. В кінці освітнє товариство „Просвіта“ у Львові вшанувало двома популярними книжками третю пам'ятку, важну в розвою галицької Русі, а власне 50-ті роковини знесення панщини. В російській Україні об'явами сего ювілейного руху можна вважати виданий в тих днях номер поважного місячника „Кіевская Старина“, посвячений майже виключно освіченю літературної діяльності батька нової української літератури — Івана Котляревського. Перше критичне видане всіх его творів і дальший ряд праць посвячених студіям его життя і праці, заповіджені зарівно на Україні, як і в Галичині. До користних об'явів, що може тільки припадково приходять в сю саму хвилю, мусимо ще зачислити дозвіл російського міністерства внутрішніх справ на засноване в Петербурзі товариства імени Т. Г. Шевченка для запомогі незаможній українській молодіжі, що вчить ся в петербурських школах. Певна річ, столітні роковини нової укр. руської літератури будуть у всіх галицьких містах, де є руська інтелігенція, а також і по многих селах, де національна свідомість достаточнo вже розвила ся, св'яткувати ся врочистими вечерками, вічами, відчитами, концертами і театральними виставами, і можна думати, що таким робом сей ювілейний рік причинить ся до оживлення того націо-

нального і поступового руху, що є в значній частині витвором власне нової української літератури, а масовий рух своєю чергою вплине корисно також на дальший розвій літератури.

З огляду на сей момент думаю, не від річи буде подати коротеньку характеристику цілого духового і культурного розвою південної Руси, а особливо єго найновішої доби за остатніх сто літ; показати, чим сей розвій може бути цікавий також для иньших Словян. Се тим більше потрібно, що власне в сю пору в Росії і в Галичині веде ся дуже немала полеміка, котра чіпає самі основи сего розвою і чіпає їх способом дуже одностороннім і далеким від наукової об'єктивності. Мушу вияснити ті слова. Українсько-руська література має доси, між своїми і чужими, та між найближчими сусідами, завзятих і могучих противників, котрі виходячи по частині з державних, по частині з вузько-національних, а по частині з конфесійних поглядів, або з гори декретують, що ніякої українсько-руської літератури нема, а є тільки горстка фантастів-писателів (се при добрій волі можна би сказати про всяку иньшу, особливо меньшу літературу), або хоч признають, що вона є, але бачуть в ній якийсь часовий, патологічний стан, проти котрого треба реагувати всякими способами і котрий мусить з часом минути ся, або в кінці в найліпшій разі не признають їй тривкої будуччини і пророкують, що з розширенням свідомости і просвіти в широких масах українсько-руського народу існування спеціальної українсько-руської літератури буде непотрібне і українсько-руська духовна течія зіллє ся з загально-руською, доповнить велику і могучу гармонію загально-руської нації. З сею остатньою думкою годі полемізувати, не будши пророком; так сáмо не можна полемізувати і з тими, що замикаючи очі на живі факти, указами та декретами диктують, що тих фактів зовсім нема на світі. Прийде час і вони будуть мусіли відкрити очі, а деякі признаки говорять за тим, що вже й нині час той по троха починає свитати. Натомісць аж просять ся до дискусії тези тих противни-

ків українсько-руської літератури, котрі бачуть в ній якусь „інтригу“ — одні польську, другі московську. якесь збочене з простої, природної дороги розвою, якесь спроневірене тисячолітній розвоєвій традиції руського племені. На скільки вірні ті закиди? На скільки правда те, що нова українсько-руська література є штучним витвором, насадженням з боку, негациєю якоїсь єдності, що буцім то існувала ще перед 1798 роком, є, так сказати, Прокрустовим ліжком; на котрім велика, тисячолітня общеруська цивілізація має бути обкrojена аж по часи Котляревського? Думаю, що безпристрастний, науковий погляд на минувшину південної Руси дасть найліпшу відповідь на ці питання.

Як звісно, вже в самих початках політичного життя старої Руси, в часах, коли у розрізнених і широко розкинутих племен починають тільки будити ся перші проблески єдності і солідарности, ми бачимо два головні центри, два гнізда тої солідарности: — північний Новгород і південний Київ. Від часу Олега Київ здобуває перевагу, робить ся „матіррю руських міст“, але довго ще потім, до Володимира і Ярослава Мудрого, Новгород обік него грає важну ролю в політичнім життю Руси. Чи і в духовім та літературнім? На певно сего не знаємо, хоча деякі пізнійші свідощтва велять догадувати ся сего. В усякім разі перші основи руського письменства, твори, що мали рішучий вплив на его дальший розвій, повстали на півдні, в Києві або близь него. Тут написані були знамениті духовні промови Іларіона, тут повстали перші житєписи руських святих, тут зложилася, обєднуючи в собі різні племенні традиції і писані памятки, перша руська літопись, твір для того часу незвичайний по тверезости в осуді і по ширині історико-політичного погляду. Можна би сперечати ся про те, чи ті твори треба причислити до попередників нинішньої українсько-руської, чи велико-руської літератури, можна стати й на тім, що вони, насновані на канві старо-церковної, отже не старо-руської мови, з однаковим правом належать і до одної і до другої літератури.

Але вже в XII. або XIII. віцїми маємо пам'ятник, що хоч заховав ся в північно-руськїм і то досить пізнім списку, то таки нїяким робом не може бути причислений до лїтератури велико-руського нарїчя, але мовою і внутрішнім характером належить рішучо до південно українсько-руської лїтератури. Сей пам'ятник, се рівночасно одинокий поетичний, на скрізь сьвітський і нецерковний твір, який дійшов до нас із старої Руси, се є знамените „Слово о полку Игоревѣ“. А що найцікавійше ! Сей пам'ятник, мов віконце припадком прорубане в стїні, свідчить нам про істнуване далеко більшого числа таких же пам'ятників, про істнуване цілої своєрідної лицарської поезії, зложеної на тій мові, якою говорило те староруське лицарство. Ся поезія для нас затрачена, крім тих слїдів, які полишила з лїтописях і иньших староруських творох ; що вона і після „Слова о полку Игоревѣ“ жила і розвивала ся, про се свідчить надихана нею, повна кольоритности і драматизму Волинська лїтопись, котрій деякі критики признають крім історичної й лїтературну вартість, мало чим меньшу від вартости „Слова о полку Игоревѣ“. І знов цікаво : хоча Волинська лїтопись заховала ся також в північній Руси, в північно-руській копії, то про те нїякому історикови староруської лїтератури не прийде до голови числити її до предків північної, великоруської лїтератури. Противно, в тїм часї, в XIII. — XIV. віках ми бачимо виразно в староруській лїтературі дві течії, два типи, значно відмінні один від одного : південний і північний, що були попередниками з одного боку українсько-руського, з другого-ж великоруського письменства.

Сю ріжницю дуже ярко зазначає новїйший великоруський історик, котрому нїхто не закине нахилу до якого небудь сепаратизму — М. Соловйов ; характеризуючи старо-руські лїтописі північні (Новгородську і Суздальську) і південні (Київську і Волинську), він пише : „Новгородська лїтопись відзначаєть ся короткістю, сухістю оповіданя ; такий виклад походить поперед усього з бідности змісту. Новгородська лїтопись, се лїтопись подій одного міста, одного округа ;

але при тім не можна поминути впливу народнього характеру, бо в промовах новгородських людей поданих у літописі, бачимо також незвичайну короткість і силу; видно, що Новгородці не любили багато балакати, не любили навіть договорювати до кінця, а про те розуміли один одного добре; можна сказати, що діло було у них закінченем промови. Противно, оповідане південного літописця відзначається багатством деталів, живістю, образівістю, можна сказати — артистичністю; особливо Волинська літопись відзначається незвичайно поетичним укладом; годі не завважити тут впливу південної природи; характеру південної людности. В кінці оповідане Суздальського літописця сухе, але без сили новгородської мови, і при тім балакуче, але без артистичности південної мови (М. Соловьевъ, Исторія Россіи, т. I. стр. 802.)

Отся різниця літературного стилю, оперта на різницях народньої вдачі, видна була ще тоді, коли Русь, хоч поділена, жила ще своїм незалежним політичним житєм. Та в половині XIII. в. сего не стало: татарський погром розбив руську потітичну незалежність, в XIV. віці литовське завойоване відірвало південну Русь від якої будь спільности з північною і розвій обох частий пішов ріжними дорогами. Північна Русь після довгої і важкої праці князів: „собирателів“ скинула з себе татарське ярмо і поклала засновини нової держави, нічим не подібної до того, що було в старій дотатарській Руси; південна разом з Литвою увійшла в склад польської Річипосполитої і в XVI — XVII в. виробила у себе початки оśвіти, духовного і релігійного життя зовсім не подібні до старо-русських і північно-русських. В XVI—XVII віках оба типи, північний і південний стоять уже так далеко один від одного, що майже перестають розуміти один одного. Ся різниця знаходить яркий вираз і в літературі. Північна Русь, майже зовсім позбавлена оśвіти, без шкіл, обертається в тім крузі літературної традиції, який був вироблений ще в дотатарській Руси, не вносячи в неї ніякого

нового змісту; південна Русь основує у себе правильні школи, виробляє нову літературну мову, нові літературні форми, далеко свободніші і оригінальніші від старо-руських і при кінці XVII в. являється розсадницею просвіти в північній Русі. І коли староруські пам'ятники такі як „Слово о полку Ігоревѣ“ і „Волинська літопись“ ще хоч саяк так входять у рамки общеруської літератури, то пам'ятники сеї середньої південно-руської літератури, такі писання кн. Константина Острожського, Гарасима Смотрицького, Івана Вишенського, братів Зизаніїв, Юрка Рогатинця, Кирила Ставровецького, Мелетія Смотрицького, Захарії Копистенського, Петра Могили, Іоанно-Головцького, Барановича, Шумлянського, Величка, Грабянки і багато інших стоять так далеко від літературного стилю і інтересів Івана Грозного, митрополіта Макарія, протопопа Аввакума і т. п., що найновіший історик російської літератури, А. Н. Пипін зовсім навіть не згадує про них або згадує лиш на стільки, на скільки вони входили в контакт з північною Руссю. Отже можемо сказати без похиби, що вже в XVI — XVII віках були дві руські літератури на стільки далекі одна від одної мовою, літературним стилем, що трактоване їх під одним дахом являється для об'єктивного вченого неможливим.

І коли в половині XVII. віку наслідком повстання Хмельницького почалося знов політичне поєднання південної Русі з північною (воно було і є доси тільки часткове!), то літературного поєднання воно не повело за собою. Правда, північна Русь абсорбувала довго південно-руські освітні і культурні сили, вона силкувалася завести й літературну одноформність, палячи (з конфесійних причин) багато південноруських книг, але південноруська література занадто близько була зв'язана з традиціями, інтересами і уподобаннями південно-руського народу, щоб могла була счезнути з лиця землі. Хоч відсунена від друкарського станка, вона в XVIII. віці не тільки жива при помочі рукописної традиції, але власне

задля того зближає ся до простого народа, робить ся власністю широких мас, перетоплює старе книжне добро відповідно до потреб тої маси і вносить також дещо нового, бодай по формі, коли не по змісту. З останків колишньої релігійної драми повстають „вірші“ або орації, складані чисто народньою мовою, зі змістом різко сатиричним і гумористичним; обік церковного змісту ті вірші оброблюють також сучасні історичні факти і соціальні відносини і таким способом уже в половині XVIII. віку виробляє ся той літературний стиль, та манера, котру бачимо в Енеїді Котляревського, в віршах Гулака - Артемовського, в деяких оповіданнях Квітки (Конотопська відьма). Ті писателі не були новаторами; вони в своїх українських писаннях навіязали просто до того, що було вироблено попереднім духовим і літературним розвитком південного, українсько-руського народа.

Переглядаючи всю історію південно-руської літератури до кінця XVIII в., бачимо, як в ній помалу, на кілька се було можливе при ненастанних лихоліттях і при браку правильно зорганізованої просвіти, крізь глибоку чоару наслідування, шаблону і церковної традиції прориває ся самотійна духова праця, живий погляд на потреби народа і на задачі літератури, і сполучена з тим жива мова. З разу такі прояви частійші і міцнійші: їх бачимо в писаннях митрополіти Іларіона, в Печерськім Патерику, в Початковій літописі, в писаннях Кирила Туровського, в Паломнику ігумена Данила, в поученію Володимира Мономаха і найяскравіше в Слові о полку Игоря. Татарський погром спинив сей гарний розвій; Волинська лігонись була немов лебединою піснею його. Настає темна доба упадку, поки при кінці XVI в. під впливом реформації і єзуїтської контр-реформації, що забажала на руських землях надгородити Римови страту понесену в Німеччині, не повстала обширна література полемічна, повна живого, всенароднього інтересу, і сполучені з нею проби отворення власної науки (катехізми, букварі, словники, граматика.) Та під впливом загального оживлення тепер повстають зовсім нові, в старій

Руси незвісні роди літератури, такі як мемуари і особисті спомини (Євлашевський в XVI в. і козацькі літописці в XVII), як вірші, з разу релігійного, далі світського змісту (іратуляції, ігноми), драми і інтермедії гумористичні і сатиричні (Гаваттович 1618 р.), перекладають ся і перероблюють ся романтичні повісти західноєвропейські, збірки анекдотів, новель (Gesta Romanorum і т. и.). Правда переважна часть тої літератури імперсональна, або особа автора мало в ній виступає на перед, з виємком хіба таких талановитих полеміків, як Іван Вишенський. Правда й те, що являючи ся новаторами супроти давньої староруської традиції, можливо такої, як її розуміли в Москві, ті південно-руські писателі були задофаними в порівнянню до тогочасного стану західно-європейської осьвіти і літератури, просьвічали Русь, але не тим, що тоді вважало ся дійсною просьвітою в західній Європі, тільки застарілою вже тоді схолястикою, пережитими відгуками лицарських повістей та релігійної драми. На нещасте кроваві козацькі війни, що заповнили собою другу половину XVII в. і страшенно опустошили правобережну Україну, знищили засновані там уперед центри духового і літературного життя і спинили весь его розвій. Що ще лишило ся, почало йти на службу в Московщину, розсьвічувало огні просьвіти в Полоцку, Ростові і навіть у далекім сибірськім Тоболську, коли тимчасом старе жерело тої осьвіти — Київ — чимраз більше висихало. Зрештою Московщина за почином Петра В. силувала ся навязати безпосередні зносини з заходом і швидко не потребувала посередництва Києва і в передовій части своєї інтелігенції лишила по заду Українців з їх схолястичною вченістю. Уже в XVIII в. Українцям, що перед 100 літами були вчителями Велико-Русів, приходило ся доганяти їх, іти за їх слідом.

Зрештою не треба забувати, що та нова велико-руська література, котрою нині може величати ся не тільки великоруське, але й усе словянське плем'я, в своїх початках у XVIII. віці була спільним витвором Велико- і Малорусів і що власне Українці нале-

жали до тих, що йшли в перших рядах поступових письменників, ведучи літературу на нові, доси не топтані дороги. Досить сказати що в XVIII. віці обік Великорусів Радіщева і Новікова бачимо Українців Капніста і Каразіна, далі обік Карамзина (яко повістеписателя) бачимо Українців Наріжного і Погорільського; обік Жуковського яко переводчика Ілїяди бачимо Українця Гнідича яко переводчика Одисеї, обік геніяльного Пушкіна не менше геніяльного Українця Гоголя. Всі вони, працюючи над витворенем великої, новочасної російської літератури і освіти працювали в душі старої традиції Українського народу, тої самої традиції, що веліла Хмельницькому прилучити ся до Московщини і Київським ученим працювати для неї. Серед нових обставин вона значила витворене великої новочасної держави, що могла-б заспокоїти культурні потреби всего руського народу і всеї Слов'янщини. Але обік тої традиції жила і ніколи не переривала ся в південній Русі й друга традиція — плекання власної окремішности, виявлюваня своєрідного характеру країни і народу в письменстві і штуці. — Ся традиція в ту пору і довго ще потім не вважала ся суперечною з першою; не думаючи про політичний сепаратизм від Росії, противно, чуючи себе її частиною, бачучи в її силі також свою силу, а в її розвою також свій розвій, вони рівночасно розуміли, що власне в інтересі того розвою і тої сили лежить плекане української національної окремішности, заспокоюванє духових потреб українського народу на его рідній мові і в привичних для него, віками вироблених формах. Виразом сеї другої традиції був Котляревський і його Енеїда. Тай ще яким характерним приміром!

В 1784 році почала друкувати ся у Відні трагедія Енеїда ексезуїта Блюмауера. Сю Енеїду переробив на мову російську якийсь Осиповъ, чоловік невеликого таланту, але не малої пильности. Він розширив свій взірець, затер яркі краски Блюмауерової сатири, зробив річ водянисту і безцвітну. Отсю Енеїду Осипова, перецїджену з німецького взірця,

взяв собі за канву Котляревський і вигантував на тій канві пишні взори українського гумору, яркі образи українського народнього життя, сотворив поему, що доси не втратила своєї живої сили і свіжості, коли его безпосередній вірець Осипов і посередній вірець Блюмауер — давно забуті. Се була характерна вказівка для дальшого розвою української літератури: мотив європейський, узятий via Петербург, але оброблений живою українською мовою і заповнений живим змістом українського життя і української вдачі.

Ось тут ми підійшли до характерної різниці між старим руським письменством і новим. Старе письменство в дотатарській часі було переважно неоригінальне і імперсональне. Воно, так сказати, дусилося під тиском церковної поваги. Тільки церковне слово мало тоді значіне; найліпшим писателем уважався той, хто знав найбільше текстів із писма святого і з отців церкви і міг аргументувати ними про всякі справи „не додаючи нічого від свого розуму“. Було багато примірів, що руський писатель, написавши щось власного, не сьмів пускати се в люди під своїм іменем, але виставляв у титулі імя якогось знаменитого отця церковного, звичайно Івана Златоустого. Полишаючи літопись і проби світської поезії, головна маса духової праці в тій добі йшла на перекладане, компільоване, ексцерптоване греко-візантійських церковних писателів. Навіть літопись руських подій не обходила ся без таких ексцерптів, а життя руських святих являють ся мов би механічними відбитками візантійських житий пізнього, шаблонного стилю і тільки де-де проблизкують у них зодоті зерна живої руської дійсности серед сірого піску пустої реторики.

В середній південно-руській літературі XVI — XVIII в. сей стан значно змінив ся. Виступає цілий ряд писателів з ярко зарисованою індивідуальністю, чути вже і в південно-руськیم письменстві близькість Європи, хоч не тої оживленої гуманізмем і розбурханої реформациєю, а давнійшої, схолястичної. Літе-

ратура робить ся менше шабльонова, ближше підодить до народніх мас і в деякій мірі робить ся їх духовою власністю. Але про те вона все таки йде о пару сот лїт позаду за європейським розвитком, вона і для тогочасного Європейця по змісту і мові і по способі трактування річи може мати інтерес хіба як куріоз, як культурний пережиток, вона не дає правдивої по тогочасному просвіти, не вносить нічого свого в скарбницю людського поступу, а тільки кормить ся, так сказати, з відпадків, що давно-давно попадали зі стола, де бенкетували культурніші народи. Супроти давнішої доби руського письменства вона представляє величезний крок наперед, але супроти тогочасного європейського письменства вона також наскрізь неоригінальна і передавлена.

Від часу Котляревського тут настає принципіальна зміна. Російська держава через сто лїт від Петра В., що правда, не зробила ся державою з новочасними європейськими порядками, але все таки витворила значний круг європеїзованої інтелігенції і отся то інтелігенція робить ся продовжателькою великої реформи Петра В. Вона двигаеть освіту і літературу — доки можна, в рамках урядових, а часто й против волі і інтенцій уряду. Російська література ХІХ в., се великий мартірольоїї, в котрім обік великоруських ясніють також українські імена. В руках сеї інтелігенції література робить ся двигателькою поступу, розсївачем нових європейських ідей; вона силкуєть ся ловити всі нові течії в Європі і запліднювати ними рідне поле. Те було з великоруською літературою, те саме в певній мірі і з українською. Правда, вона зразу за приміром Котляревського брала європейський дух проціджений крізь великоруські цідила, але швидко, головно по Наполеонових війнах, вона почала й сама входити в живу стичність з західною Європою. Вона робить ся і по формі і по мові і по змісту модерною європейською літературою, відкликаєть ся на ті основні питання індивідуального і громадського життя, що ворущать душу сучасного цивілізованого чоловіка, і з свого ґрунту, з рідного націо-

нального характеру силкується дати тим питанням оригінальну форму, знайти на них таку чи иншу відповідь. В ній знаходять вираз і західно-європейський сентименталізм кінця XVIII в., і ентузіазм словянського відродження, і революційний демократизм та політичний радикалізм епохи до 1848 р., і релігійне вільнодумство та соціально-реформаторські змагання, романтизм і реалізм і натуралізм, і зворот до мас народніх і зворот до студіювання рідної минувшини. Правда, все те поки що в скромних розмірах, відповідно до невеликого ще розвою національної свідомости в народніх масах, все з перестанками і антрактами, але в загальних нарисах рух іде і свідомість змагає ся, росте просвіта, ширшає заінтересоване до великих питань громадського і морального життя, а се є найсильніша запорака живости і тривкості сеї літератури.

Для ілюстрації сих слів досить буде вказати на важніших представителів і головні течії українсько-руської літератури за остатні 100 літ. Навязавши до пародійно-сатиричної поезії Йосифінського віку, Котляревський у своїх двох драматичних творах, „Наталці Полтавці“ і „Москалю Чарівнику“ навязав до тзв. сентиментальної течії, що панувала тоді в російській літературі за почином Радіщева і Карамзіна, але стоячи твердо на українськім ґрунті, він щасливо встеріг ся афектації і тенденційности і в „Наталці Полтавці“ лишив твір, що й доси не втратив своєї живої сили, правди і свіжості. Вже 1808 р. повстає перша збірка українських козацьких дум, 1818 появляє ся перша друкована збірка кн. Цертелева, а за ним іде цілий ряд збирачів народньої словесности, таких як Лукашевич, Максимович, Бодянский, пізнійше Костомаров, Куліш і тд. Під впливом розбудженого таким робом інтересу до глибших студій над народнім житєм повстають українські повісти Григорія Квітки-Основ'яненка, що справедливо можуть числитися до найстарших появ в обсягу сільської повісти (Dorfgeschichte*). Романтика, що за почином Біргера, Гете, Гердера черпала з людських опо-

відань і вірувань (баляди) відгукнула ся і в українській літературі ще 1828 р. балядою Боровиковського „Маруся“, пізнійшо „Вовкулакою“ Александрова (писаний 1842 р.). Той відтінок романтичної школи, що не вдовольняючи ся фантастичністю і народнім тоном, углубляє ся в давнину і в народне жите, шукаючи в них останків колишнього кращого, ідеального побуту, примірів героїзму і правдивої релігійности (у Франції Віктор Гюго, в Німеччині Тік, Новаліс, в Польщі Міцкевич, Мальчевський, Гоццяський, має і в українській літературі талановитих представителів в Метлинськім, Гребінці, а особливо в Тарасі Шевченку, кетрого „Кобзар“ вийшов 1840, а „Гайдамаки“ 1841 р. Та Шевченкова геніяльна натура швидко переростає романтичний круг понять; він доходить до критичного погляду на минувше і стає на сїм, що ідеал громадських і моральних відносин не позаду нас, а перед нами. І він обертає ся до мальовання живої дійсности („Наймичка“, „Відьма“) і запалює ся високими ідеалами словянського збратання („Послання до Шафарика“) та еманципації від релігійної ексклюзивности („Іван Гус“). В Шевченку знайшла українська поезія поки що свій найвисший, найсильнійший вираз. Але се не був кінець, а початок, імпульс до її дальшого розвою. Правда на разі по розгромі Кирило-Методієвського братства настала павза (1847—1856), але не безплідна. Коли в Росії повіяло свободнійшим вітром, українське духове жите запрезентувало себе від разу сильно на різних полях: Костомаров видає (правда, по російськи) ряд своїх многоцінних монографій, котрими реформує всю російську історіографію і ціле розуміне історії. Куліш видає ряд повістей з українського побуту і цінні „Записки о южной Руси“. Виступає на сцену новий, високо оригінальний ніовелістичний талант, Марко Вовчок, кетрого оповдання переводить на російську мову знаменитий Тургенев. Обік Марка Вовчка, під кетрого пером українська проза досягла нечуваної перед тим ніжности і мелодійности, виступають талановиті белетристи: Стороженко, Кухаренко, Ганна Барвінок, Щоголев,

Кузьменко, Номис, а по них далеко більші епічні таланти Іван Левіцький-Нечуй і Анатоль Свидницький. В 70-тих роках праця над українською освітою і наукою стає на широку, європейську основу завдяки генерації талановитих учених: Антоновича (історик і археолог), Драгоманов (етнограф і літературний критик), Чубінський (етнограф), Житецький (лінгвіст), Лисенко (музик). Обік них працюють українські поети і белетристи такі як Кониський, Руданський, М. Старицький, Лиманський (Мова) і перворядний епічний талант Панас Мирний. Та ось 1876 р. нова заборона, новий антракт! Аж в початку 90-тих років починає

ся новий рух за почином нового покоління, серед котрого визначають ся як талановиті белетристи Василь Чайченко, Леся Українка, Володимір Самійленко, А. Кримський, М. Школиченко, Т. Зіньківський, Гр. Коваленко, Людмила Старицька Мих. Коцюбинський і т. п. Анальоґічний, хоч о яких 30 літ припізнений рух відбував ся в Галичині, завсїгди в тіснім звязку з Україною. В 30-тих роках під впливом слов'янського відродження, польського українофільствуючого романтизму і перших проявів української літератури повстає у Львові „руська трійця“, а властиво кружок молодіжи пронятий думкою про сотворене літератури і освітної праці для рідного народу і простою мовою того народу. Душею того кружка був Маркіян Шашкевич, а першим плодом его праці була видана 1838 р. в Будапешті „Русалка Дністрова“. За нею пішли подалі даліші видання на народній мові: Приповідки Ількевича (1841), Вінок зі збіркою недрукованих писань Шашкевича та Головацкого (1846—47), вірші і повісти талановитого Миколи Устияновича і неменше талановитого, хоч старомодного Антона Могилницького, Рудольфа Муха. В 1848 році розпочинають свою літературну кар'єру батьки пізнішого галицького москофільства Богдан Дідицький, Іван Наумович і Іван Гушалеви́ч, троха пізні́йше виступають Євген Згарський і Северин Шехович.

Аж в 60-тих роках під впливом української літератури відновлює ся в Галичині й своя література

на народній мові. Твори Шевченка і особистий вплив Куліша наповнюють нечуваним ентузіазмом широкий круг молодіжі; в тім числі бачимо талановитих писателів та публіцистів: Ксенофонта Климковича, Федора Заревича, Володимира Шашкевича (сина Маркіянового), Наталя Вахнянина, Омеляна Партицкого. Незалежно від сего круга повстав і привернув ся до народньої мови найталановитіший з них, Буковинець Юрій Федькович.

В другій половині 60-тих років виходить на арену нова група талановитих писателів, перенята народними ідеалами: Володимир Навроцький, Олександр, Осип і Володимир Барвінські, Данило Таячківч, Володимир Лучаківський. В 1867 році основує ся товариство „Просвіта“, кілька літ перед тим повстає народний театр, народня мова здобуває собі в особі Омеляна Огоновського горячого прихильника і пильного робітника на університетській кафедрі у Львові.

70-ті і 80-ті роки в галицько-руському духовому життю характеризують ся впливом Драгоманова. Жадна партія, ні один із виднійших писателів не минув его впливу. Можна сказати сьміло, що Драгоманов європеїзував галицьких Русинів, перемінив дотеперішнє сантиментальне українофільство на сьвідоме змаганє до вибореня не тільки національних, але й загально-людських прав руського народа. Під його впливом працював перший галицько-руський економіст Володимир Навроцький, его учениками були писателі і публіцисти, що почали писати в половині 70-их років: М. Павлик, я, Остап Терлецький. Супроти его впливу мусіли займати таке чи иньше становище й старші писателі з народнього і москвофільського табору, а також молодші, що вирости під впливами польского позитивізму та соціаль-демократизму, як от Вячеслав Будзиновский, Юліян Бачинський і иньші. Тільки найновіше покоління не знало вже его безпосередного впливу, але воно, черпаючи свої імпульси безпосередно з західно-європейських течій імпресіонізму та нео-романтизму прозва-

ного *per nefas* декадентизмом, іде далі дорогою протертою у нас впливами М. Драгоманова. Се покоління має одну високо талановиту репрезентантку в особі Буковинки Ольги Кобилянської; до него можна зачислити молодих писателів Василя Щурата, Дениса Лукіяновича, Богдана Лепкого, Сильвестра Яричевського і вельми талановитого та оригінального Василя Стефаника. Надто сучасний рух феміністичний має у нас горячу і невтомиму репрезентантку в особі Наталії Кобринської.

Успішному розвою українсько-руської літератури і освіти стоять на заваді поперед усього ті політичні відносини, серед яких живе сей народ, а далі его соціальне положенє. Українсько-руська нація поділена між три держави, з котрих кожда має есенціонально відмінні постанови, що доторкають справ національних і освітніх. В Росії українсько-руська національність як щось окреме від загально руської, то-б то великоруської, не є признана урядово, і для того українська мова не є допущена ані до уряду, аві до школи, навіть елементарної, ані до церковної проповіді. Толеруєть ся тільки український театр, а друкувати на укр. мові вільно тільки етнографічний та історичний материял і белетристику. Та й по зате українська література терпить там від загально-російського цензурного тиску більше ніж великоруська, вже хоч би для того, що вона — провінціональна і не може користати з тих зглядних прерогатив і свобод, які має друковане слово в столицях. От тим-то не диво, що українські писателі з Росії переважну часть своїх праць друкують у Галичині.

В Галичині українсько-русько слова вибороло собі вже досить широку свободу і досить загальне признанє. Але тут знов розвою літератури стоїть на заваді малочисленність і бідність інтелігенції і страшно нужденне економічне положенє народніх мас. На Угорщині народня маса ще біднійша і ще темнійша, а інтелігенція або змадяризована, або москвофільська і не дбає про интереси того народа, а в питаннях літератури і науки заплісніла на такім ступні, який був у Європі може в XV. або XVI. віці.

Але власне з того політичного і соціального положення українсько-руського народу вияснюється ся особливий інтерес, який може мати література сего народу, для иньших словянських народів і для тих держав, у котрих живе той народ. З соціального погляду українсько-руська література є література *мужицька*, *una letteratura plebea*, як писав колись Драгоманов. Значить, і сюжетами своїми вона мусить стояти близько народного масового життя, і викладом, мовою, методою писання мусить бути популярна, розуміється, в широкім значіню сего слова. Вже се одно дає гарантію, що всякі реакційні напрями, всякі вискоки в роді штуки для штуки, переваги форми над змістом і т. и. не можуть мати в ній тривкого поводження, що вона більше ніж яка небудь иньша література повинна дбати про простоту, ясність і прозорість композиції, загальну зрозумілість сюжету і вислову, глибоке зрозумінє народного життя і его інтересів. А з політичного розділу і географічного положення українсько-руського народу на розгірничі між племенами, великоруським, білоруським, польським і словацьким, а також Грузинами, Румунами і Мадярами, впливає те, що сей народ мусить бути натуральним посередником між сходом і заходом, між північю і полуднем; хоч сам позбавлений державної самостійности, мусить на своїм організмі відчувати і в своїй житевій програмі зводити до купи та перетравлювати ріжнородні державні системи, займати становище супроти ріжнородних політичних течій, подавати свій голос у ріжнородних інституціях. Література сплджена серед таких обставин, коли не хоче бути безцв'ітним наслідуванем ріжнородних чужих взірців, а органічним впливом духових потреб і культурних інтересів народу, мусить мати ширший ніж провінціяльний інтерес, се ми й бачимо на дотеперішніх ліпших представителях українсько-руської літератури, на творах Шевченка, Марка Вовчка, Мирного, Федьковича і Драгоманова. Розбуджений в остатніх часах рух серед українсько-руської інтелігенції, а особливо серед народніх мас у Галичині і ті проби організації про-

світного і літературного руху, про котрі скажу в дальшій листі, дають гарантію, що й на будуще ся література не зійде з стежки вказаної сими талановитими робітниками і займе не остатнє місце в ряді новочасних словянських літератур.

II.

(Українсько-руська драматична література, її початки. Містерії, інтермедії, діяльолги, канти, вертеп і їх решти в наших часах. Вплив сеї літератури на иньші роди письменства: вірші, колядки. Нова драма: Котляревський, Квітка і перші аматорські театри на Україні. Перші драматичні вистави руські в Галичині 1848 р. Перший українсько-руський театр в Галичині від 1864 р. Початок українсько-руського театру на Україні. М. Кропивницький, М. Старицький, і Ів. Карпенко-Карий. Українські артисти. Теперішній стан українсько-руського театру в Галичині.)

В попереднім огляді я навмисно лишив на боці одну интересну часть української літератури, про котру хотів би поговорити тепер специяльно. Розумію драматичну літературу, котра у кожного народа вважається по троха сьвідомством дозрілости. Бо-ж розвій драматичної літератури основує ся на співділаню писателів і ширших або вузших кругів народа, значить, може дати добре сьвідомство про те, на стілько ті народні маси заінтересовані тим ідейним житем, яке зображує література, на скілько їх смак і уподобання окрилюють писателів, або придавлюють і стісняють їх. І коли в чисто книжковій літературі писатель може вибігти далеко поза круг інтересів і норми смаку свого народа, писати, так мовлячи, для будущини, то на полі драматичної літератури, коли він не хоче продукувати чисто книжкових, значить мертвих драм, він мусить стояти в тіснім звязку зі своєю публікою і через те розвій драматичної штуки більше надається до характеристики духового життя і ступня культурности народа, ніж иньші роди літератури.

Українська драматична література интересна ще й з иньшого боку. Почавши ся первісно в містах, при школах, вона швидко, під впливом аномального розвою соціальних відносин українського народа перейшла на села, почала промовляти до сільських мас, значить, мовою тих мас, почала з життя тих мас брати свої сюжети і свій кольорит, і в тім напрямі розвиває ся й доси. Відси плывуть її слабі сторони і її оригінальність. До слабих сторін треба зачислити брак сталости, брак великої постійної сцени, яку можуть держати великі міста, бо таких міст з домінуючим українсько-руським характером поки що нема. Відси випливає й брак одностайної артистичної традиції, певна, так сказати, хаотичність розвою і разом з тим певна монотонність в драматичній продукції, котру зрештою в значній мірі треба покласти на карб стісненого юридичного положеня української сцени в Росії. За те оригінальність української драми лежить в тім, що вона з природної конечности є глибоко народня, переважно хлопська і в найкращих своїх творах дозволяє нам глибоко зазирнути в душу тих верств народа, котрих тільки рідко доторкаєть ся перо драматичних писателів західної Європи.

Перші початки українсько-руського театру сягають другої половини XVI. віку. Вже при кінці XVI. в. український мораліст Іван Вишенський жалуєть ся на тих Русинів, що навчивши ся в єзуїтських колегіях „комедії і машкар“ переносять се і на руський ґрунт, цурають ся давньої руської простоти і разом з Єзуїтами бачуть поступ у „розширенню машкарського і комедійського набоженства“. Маємо тут вказівку, що вже в тім часі Русини любували ся театром, і переймали його від Поляків. Розумієть ся, се був тодішній звичайний театр, духовний в формі т. зв. містерий або діяльогів, що в Польщі, як і в иньших європейських краях з разу був у руках духовенства і виставляв ся в церквах, по малу був випертий у церковну огорожу, а відси витіснений на вулицю, на ринок, перед широкі купи простого народа. Рівночасно з тим рухом переходили важні зміни в структурі драми; зро-

бивши ся доменою сьвітських людей, цехів, міщан, школярів вона стратила свою церковну церемоніяльність, з латинської мови перейшла до народної, спосіб трактовання самих релігійних сюжетів зробив ся свободнійший і поетичнійший, а надто в перервах між поодинокими актами церковної історії виставленої в драмі (Різдва, Воскресення і т. п.) чим раз більше місця почали займати сцени з простого побуту, грубі фарси, драматизовані фацеції і новелі, так звані інтермедії і інтерлюдії.

Українсько-руський театр не переходив усіх тих фаз. Православна церков відразу станула супроти него коли не ворожо, то відпорно і до неї він ніколи не мав доступу. Але інтелігентні Русини XVI. в. зрозуміли его вагу для розбудження навіть чисто релігійного життя і для пропаганди певних ідей. Один з найдавніших творів у діяльовій формі, дохований до наших часів, п. з. „Діалогъ христіянскій, въ котромъ ся показуєть, кто єсть христіянинъ правдивый“ написаний в перших роках XVII. в., має виразний полемічний характер против унії. Здаєть ся, що таку саму ціль мав також (виданий у Львові) переклад грецької трагедії „Χριστός πάσχω“: показати щиру православну віру у її автора (Григорія Назіанзена?). І хоча з XVI. і початку XVII. в. до нас дійшло мало памяток і слідів української релігійної драми, то ми не тільки знаємо на певно, що вона була, але мусимо догадувати ся, що вже тоді вона полюбила ся не тільки міщанству, але й селянам, коли до того-ж кінця XVI. в. відносять ся перші сліди її популяризації в маріонетковім театрі, т. зв. вертелі. Той маріонетковий театр, занесений до нас також із заходу, з Польщі, а може і з Чехії, продержав ся серед українського народа в своїй традиційній формі аж до нашого часу, счез майже на наших очах. Переділений у своїй висоті на дві часті, немов будинок у один поверх, він показував у верхнім поверсі якусь подію із сьвятої історії (Різдво Ісусове, прихід пастухів, трех королів, різню дітей, смерть Ірода), а в нижнім цілий ряд сцен із життя народного; циган одурює мужика, Лях пуджає

жида, Запорожець пуджає Ляха, чорти підпоюють Запорожця і хотять тягти його п'яного до пекла, але він і їх розганяє і кінчить гру радісним співом:

Та не буде лучче,
Та не буде краще,
Як у нас на Україні,
Що не має жида,
Що не має Ляха,
Не буде й зміни.

Важним чинником розширення сеї на пів релігійної драми були школи, які від кінця XVI. в. почали закладати ся при церковних православних брацтвах зразу у Львові, в Острові, у Вільні, далі в Києві, Мінську, Пінську, Могилеві і т. и. На взір єзуїтських шкіл і тут існували т. зв. рекреації, підчас котрих студенти забавляли ся, між иньшим співаючи пісні духовного змісту (канти), виставляючи драми або діалогі, виголошуючи віршовані промови. Виробив ся звичай, що підчас великих свят (Різдвяних, Великодних) студенти ходили по домах, співали там, говорили віршовані орації або відгравали (перебрані) певні не величкі драматичні образки (розмови пастухів при Різдві Христовім, Три Царі у Ірода, нарада Ірода з Жидами і его смерть і т. и.) і потім діставали угощене і якийсь даток для школи. Все те розносило улюблене в драматичних виставах в широкі маси народа і полишало свої сліди і останки ще й доси.

З другої половини XVII в. маємо кілька українсько-руських релігійних драм, а з 1618 р. дійшли до нас дві інтермедії, писані Поляком, львовянином Яковом Гавятом і вставлені в его релігійну драму про смерть св. Івана Хрестителя. Ся драма враз з інтермедіями була в тім році виставлена на ярмарку у Каменці Подільськім і потім надрукована. Цікаво, що автор, Поляк, покориствував ся руською мовою для досягнення більшого комізму своїх інтермедій. Ми знаємо ще декілька прикладів, де польські автори укладали коли не цілі песи, то поодинокі комічні ролі в своїх інтермедіях руською мовою. І мусіли ті інтермедії, виставлювані на ярмарках, дуже подобати ся простому

народови, коли сама їх латинська назва доси заховала ся в его устах і він усяку комічну, несподівану подію, напасть, сварку і т. і. називає „термедиєю.“

З XVII і XVIII в. до нас дійшло поважне число драматичних творів тої старої форми. Інтересно, як під впливом обставин, ся стара форма часом набирала нового змісту. І так знаменитий Теофан Прокопович, помічник Петра В. в справі заведення реформ у Росії, ще будши професором Київської Академії, написав драму „Милость Божія Україну чудно свободившия,“ де виведено недавню війну укр. народа з Польщею під Богданом Хмельницьким і звеличано самого Хмельницького хоч невдатними, але горячим українським патріотизмом надиханими віршами. Між сими драмами XVII в. особливо интересна одна (віднайдена мною), котрої темою є апокріфічне оповіданє т. зв. Нікодимо-вого евангелія про похід Христа по смерти до пекла і про его збуренє; ся драма написана майже чистою народньою мовою і віршами подібними до українських козацьких дум. Вона мусіла бути дуже популярна на цілїм обшарі заселенім українсько-руським народом, коли рукопис її знайшов ся в Галичині, в калуськїм повіті, а перероблена з неї епічна вірша заховала ся в пам'яті народа в харківській губернії в Росії, а уступи з неї в устних оповіданнях народніх повторяють ся тепер зарівно на Кавказі, як над Дніпром, у карпатських горах і в угорській Русі. І що цікаве, що ся драма, хоч в західно-європейських літературах мала багато взірців, являєть ся не копією, а наскільки можна судити при браку аналогічного польського твору, оригінальною руською композицією.

В XVIII в. талановитим автором драм і гумористичних інтерлюдій був Мітрофан Довгалевський, професор поетики при київській Академії. Обік него варто згадати релігійну драму сьв. Димитрія Ростовського, драму і інтермедії Варлаама Лашевського, єпископа Георгія Кониського і иньших. Варто згадати, що коли з половини XVII в. українсько-руські вчені потягли у Московщину, вони понесли з собою також замилуване до незвісних там доси драматичних вистав.

Строгі зацофанці в Московщині з разу криво дивилися на сю новість, але з часом засмакували в ній; українсько-руська релігійна драма перша почала будити любов до драматичної штуки не тільки в Москві, але і в Ростові, Полоцку, Рязані, а навіть у далекім Тобольску, де єпископом поставлено Українця Максимовича і де решти української релігійної драми заховалися серед простих міщан ще до недавнього часу. А Українець Емануїл Козачинський, спроваджений коло 1770 р. до Нового Саду яко ректор першої „Словено-сербської духовної колегії“ написав на взір київських шкільних драм перший подібний твір у сербській літературі; се була „Трагедія сирѣч печальная повѣсть о смерти послѣдняго сербского царя Уроша V. по разрушеніи сербскія державы,“ видана друком 1798 р. в переробці і під іменем Раїча (див. Пипін і Спасович. Історія слав. літератур, т. I, стор. 278).

Нема що мовити, перестаріла форма, мова і манера сих духовних драм у XVIII. віці не могла вже вдоволити ані інтелігенції, ані народа. Народ переробляв по своєму їх теми, але даючи їм гумористичну і сатиричну закраску; так повстали т. зв. „вірші“ або „орациї“, характерні продукти української музи, попередники „Енеїди“ Котляревського. Лишалися в пам'яті і далі розвивалися самотійні також духовні „канти“, що первістно були частинами драм, а в XVIII. в. дали почин до зросту великої сили духовних пісень, зібраних і виданих уперве 1790 р. в так званім „Богослоснику“ в Почаєві. Серед народа держався вертеп, держалися декуди незалежно від драм інтермедії або комічні сцени (як Соломон вимудрував ся з пекла, як мужики з дяком пишуть супліку на пога і т. п.). Українська інтелігенція, абсорбована 100 літ російськими центрами, Москвою і Петербургом, в часах Катарини II. і потім являється в першім ряді творців новочасної драматичної штуки — російської. Українець Канніст у своїй „Ябедѣ“ дав перший у Росії приклад смілої політичної сатири і був попередником геніяльного Гоголя, що своїм „Ревізором“ уперве потряс основи самодержавно-бюрократичної Росії часів Николая I.

Тільки з 1819 р. треба датувати початок ново-часної драматичної штуки на українській мові. В тім році автор перелицьованої Енеїди, Іван Котляревський написав свою „Наталку Полтавку“ для вольного театру в Полтаві, на жадане князя Репніна; швидко потім він написав і другу песу „Москаль Чарівник“. Обі вони були виставлені в Полтаві і дуже подобались. Вони ввійшли в постійний репертуар в домашніх театрах багатих українських панів, що по своїх дворах творили собі для власної забави театральні трупи із своїх підданих. Із одної такої трупи підданих вийшов також геніяльний артист Щепкін, що довгі часи був одного з перших зьвізд головного театру в Москві і найперші свої лаври здобув власне в ролях із пес Котляревського.

Майже рівночасно з Котляревським писав для одного такого приватного театру свої українські комедії талановитий Василь Гоголь, батько автора „Мертвих душ“, але его комедії затратили ся всі крім одної, що має титул „Простак“. Зрівню Котляревський як і Гоголь в тих перших своїх драматичних пробах виявляють відразу характерні прикмети української драми: вони беруть живцем фігури з місцевого, народнього життя, пишуть живою і гарною народньою мовою і хоча в будові своїх пес ідуть за французькими і пересадженими з Франції російськими взірцями, то все таки глибоке знане рідного народу і щира любов до него додають їх творам такої живости, правди і теплоти, що вони й доси не перестають держати ся на сцені. Особливо се треба сказати про Котляревського „Наталку Полтавку“.

В 30-их роках повстає друге огнище українського духовного життя в Харкові. Его осередком і головним діячем є Грицько Квітка, талановитий повістар. Сам він був великим любителем театру і зорганізувавши трупу, написав для неї крім значного числа російських пес також українську комічну оперету „Сватане на Гончарівці“ і кілька комедій, в котрих персонажі з народу говорять по українськи, а інтелігенти по московськи, як ось „Шельменко волостний писар“,

„Шельменко деньщик“, „Щира любов“. „Сватане на Гончарівці“ до недавна держало ся на сцені завдяки гарній музиці і пописовій ролі Стецька, тупоумного парубка, що своїм блазенством заповняє сцену. Дуже сценічний є також „Шельменко деньщик“ — интересна переробка одної з ліпших пес італіянського писателя Гольдоні. Тепер Квітчині песи счезли з українського репертуару; при всій талановисти автора в них багато жарту, а менше тої теплої любови до народа, якою визначають ся твори Котляревського і власні Квітчині українські оповідання.

Від тепер українські театральні песи зробили ся майже необхідною частиною репертуару російського не тільки на Україні, але і в столицях. Також польські трупи на правобережній Україні, в Каменці, Житоїрі, Одесі і Києві, не цурали ся деколи виставляти їх.

В Галичині перші руські театральні вистави почали ся в 1848 р. Початок зробив у Коломиї о. Іван Озаркевич, батько пізнійшого посла, виставивши свої переробки „Наталки Полтавки“ Котляревського, одної поеми Писаревського і також, здаєть ся, „Москаля Чарівника.“ Перед 1848 роком давали питомці духовної семінарії кілька разів театральні вистави в будинку семінарії, але виставляли польські штуки; так само перед 1848 роком, десь ще в 1830-их роках, написав пару водвілів о. Степан Петрушевич (батько вченого каноніка), тоді парох в Добрянах коло Стрия, але ті штуки, здаєть ся, не були виставлювані на сцені. А в 1848 році, захочені успіхом українських пес, кинули ся деякі Русини перекладати чужі театральні песи для руської сцени. І так Іван Аїталевич переробив водвіль „Козак і Охотник“, Іван Наумович Молієрову комедию „Georges Dandin“, Келестин Скоморівський віршовану трагедию Хомякова „Єрмак.“ Але весна відродження була коротка; вже 1849 р. настала реакція і Русинам відхотіло ся театру.

Тільки з подихом конституційної свободи в Австрії віджило бажане мати свій народній театр.

Особливо живо заняв ся сею справою віцемаршал галицького краевого сойму Юліян Лаврівський. Він порушив її в соймі, а потім особистими заходами довів до того, що 1864 справді зложено у Львові першу, вже не аматорську трупу для давання руських сценічних вистав у Галичині. Почавши від Львова ся нова трупа під управою Еміля Бачинського давала вистави на всіх важнійший містах східної Галичини ; всюди красота руської мови і чарівна сила руської пісні збуджувала правдивий ентузіазм не тільки серед Русинів, а й серед Поляків і иньших народностей. Репертуар був скромний. Дбало ся головно про чистоту мови. Песи Котляревського і Квітки були головним центром власного репертуару ; надто драматизовані деякі популярні повісти, як нпр. „Марусю“ Квітки. Над збогаченем репертуару працювали Климкович, Свенціцький, Остап Левіцький. Перероблювано на мельодрами деякі популярні опери, як ось „Гальку“ Мо-нюшка, „Преціозу“ Вебера, „Роберта Диявола“ ; перекладено кращі драми Корженьовського: „Верховинці“, „Цигани“ ; було де-що й свого хоч слабого, як ось мельодрами „Підгіряне“ та „Сельські пленіпотенти“, котрих атракційною силою була музика Вербіцького. Не обійшло ся і без низькопробних мельодрам в роді „Чорних дияволів“, „Дон Жуана“, і без німецьких фарс старого Коцебуе та пізнійшого Бенедікса ; не обійшло ся в кінці й без не менше страшних проб виставляти частки або цілости архітворів клясичної драми в роді Шіллерових Розбійників ; не обійшло ся й без Офенбахів, що певно виглядали як карикатура карикатури. Одним словом, руський театр у Галичині в ту пору, а властиво добрих 20 літ свого істнованя зовсім підходив під тип польської провінціальної вандрівної трупи, або так званої по німецки „Schmiere“ : і репертуар і декорації і костюми і гра артистів — усе стояло на однаковім рівні, все було примітивне до крайности. Правда, театр одержував пару тисяч зр. крайової субвенції (з разу 4000, потім 6000, далі 7250) ; провінціоанальна публіка любила ся ним задля сьпівів і танців, газети хвалили вистави і гру арти-

стів по часті для того, що привикли до маловаження і безкритичного трактування театру взагалі, а по часті для того, щоб не зашкодити тим „бідним людям“ і не спровадити для них утрати субвенцій.

Тимчасом на Україні стало ся щось таке, що з боку дивлячись могло-б видати ся неможливим, неправдоподібним. Як звісно, там 16. мая 1876 р. вийшла заборона українського слова в друку; в публичнім життю воно й перед тим уже ніде не було допущене. І нараз, у 80-тих роках там повстає український театр і стає відразу на такій висоті, про яку в Галичині довго ще навіть снити не можна. Як се стало ся, — не місце тут оповідати. Головна заслуга належить ся трьом людям: Михайлови Старицькому, Маркови Кропивницькому і Івану Тобілевичу (Карпенкови Карому). Старицький, талановитий поет, перекладчик Сербських пісень, Андерзена та Шекспірового Гамлета на українську мову, вложив значний капітал в театральне підприємство; Кропивницький, талановитий і рутинований драматичний артист, що здобув собі вже голосне ім'я в російських театрах, а надто проявив значний талант також яко драматичний автор; в кінці Тобілевич, дуже талановитий актор, оказав ся також перворядним автором драматичним в українській літературі. Отсі три люди зложили першу українську трупу, котрої головними оздобами стали надто брати Ів. Тобілевича, звісні широко артисти Садовський і Саксганський, надто пані Заньковецька і Затиркевич і цілий ряд иньших талановитих артистів і артисток. Зложила ся трупа, якої Україна не бачила ані перед тим, ані по тому, трупа, котра робила фурор не тільки по українських містах, але також у Москві і в Петербурзі, де публіка часто має нагоду бачити найкращих артистів світової слави. Гра українських артистів, то не була дилетантська імпровізація, але здобуток сумлінних студій, глибокого знання українського народу і его життя, освітленого інтуїцією великих талантів. А надто ся українська трупа відразу виступила зі своїм оригінальним, українським і щиро-

народнім репертуаром. Цензурні обставини, серед яких повстав український театр, мали рішучий вплив на повстанє і характер его репертуару. Українська трупа *мусіла* виставляти *тільки оригінальні* українські штуки з *сучасного людогого життя*. Ані перекладаних штук, ані історичних, ані таких, де би виступали і по українськи говорили інтелігентні люди, їй *не вільно було* виставляти. І ось під тиском сих цензурних вимогів повстала наша людова драма в Росії, котрої головними репрезентантами є Кропивницький і Карпенко-Карий. В їх драматичних творах стає перед нами як живе українське село з его поезією і з его темнотою, з его природною красою і з его пиячками та визискувачами. Сільська вулиця, сьпіви і забави дівчат і парубків, коршма з неминучим жидом, старшина і громадська управа, сільські лихварі і сільські вчителі, сільський пролетарият і сільські дуки, богачі та дідичі — все те виведено тут в ряді прекрасно оброблених і не раз глибоко вистудіованих типів. Особливо твори Карпенка-Карого, першого нині майстра на полі української драматичної літератури, виявляють велике багатство обсервації, вірність спостережень і вмільсть схоплювати на лету нові явища в житю сучасного українського села. Надіюсь, що буду мав нагоду поговорити докладнійше про сего писателя, а тепер кількома словами доповню нарис історичного розвою українського театру в Росії і в Галичині.

Я сказав, що цензурні умови з разу були користні для розвою української драматургії, змусивши її стати міцно на національнім і до того на людовім ґрунті. Але з часом ті самі умови показали ся шкідливими, стіснивши розвій тої драматургії. Сільське жите само в собі досить монотонне і по за певним циклем драматичних конфліктів (сімейні незгоди і клясові контрасти) виявляє мало поля для розвою драми. Виключаючи з обсягу української драми інтелігенцію з її богатшим духовим житем, цензура зробила те, що мотиви українських драм почали повторяти ся, а поглиблювати їх при прімітивности сільських відносин і духових інтересів не було куди. Додайте до того, що

трупа зорганізована Старицьким по кількох роках великих тріумфів розділила ся, що майже кождий виднійший артист силкував ся зложити собі трупу і робити інтереси на власну руку; що бачучи, як українське слово, українська пісня притягає публіку, на се діло навинули ся спекулянти, хрещені й нехрещені жида, так що з часом українських труп намножило ся в Росії без кінця (тепер є їх звиш 40); що в кінці з огляду на закон про літературну власність кожда така трупа силкувала ся мати свій хоч троха окремий репертуар, — а зрозумієте, що не тільки на поле театру, але й на поле драматичного авторства мусіла набігти ціла зграя спекулянтів, бездарних і безцеремонних фабрикантів, плягіяторів і карикатуристів. Не маючи ані таланту, ані обсервації людської душі, ані знання української мови, вони почали писати по шаблону, почали подавати публіці збірники пісень зліплені механічно, сцени хлопських п'ятик, повні цивізму і неправди. З серед тої товкитні низьких спекулянтів на українське слово ледво дві-три трупи держить стару добру традицію і силкують ся грою артистів задовольнити смак найбільше розвиненої публіки, а репертуаром дати вираз найкращим змаганням і ідеалам українського народу. Між тими групами перше місце займає та, на чолі котрої стоять тепер всі три брати Тобілевичі (Карпенко-Карий, Садовський і Саксаганський). Вона давала сеї зими вистави в Києві.

В Галичині справа театру, на жаль, доси не поступила наперед, а навіть в остатніх роках по короткім оживленю, пішла дуже назад. В 80-тих роках імпульс до піднесеня сценічної штуки дав був талановитий артист Іван Гриневецкий. Правда, він учив ся на польській сцені, котра, як звісно, не має зовсім людової штуки, а за то розвинула гарно жанр сальонової, конверзацийної комедії. От тим то Гриневецкий скрім щирого бажання — причинити ся до розвою руського театру в Галичині — не приніс для сего діла ніяких ясних літературних, ані артистичних принципів. Діставши можливість розпоряджати артистичною стороною театру, субвенціонованого краєм і по-

ставленого під дозір товариства „Руська Бесіда“ у Львові, він обернув значний видаток на виставлене мертвої історичної штуки К. Устіяновича „Ярополк“ і провалив ся на тім експерименті. Се зломало его силу. Пізнійше обнявши управу театру разом з Біберовичем, він пішов утертою дорогою, культивував обік старих українських штук новійшу французьку і німецьку оперетку і тільки помалу вводив на сцену кращі твори Кропивницького, Старицького, Карпенка-Карого і иньших Українців. Галичина в тім часі не дала нічого гідного уваги. Данило Млака продукував оперетки в густі німецьких або сантиментально-моралізуючі мєльодрами; Омелян Огоновський, Корнило Устіянович, Осип Барвінський писали трагедії з історії Руси в роді німецьких Готшеда або російських Сумарокова та Озерова; склад трупи був дуже скромний і Гриневецький змарнував свою силу працюючи над тим, щоб із тих нахапаних по дорозі ділетантів та самоуків зробити щось подібне до людяної артистичної трупи. По его смерті здавало ся якийсь час, що в галицькім театрі настане оборот до лїпшого. Деякі галицькі артисти перебували по троха в українських трупах у Росії, під рукою Кропивницького і принесли відтам троха лїпше розуміне вимогів драматичної штуки та уподобане до українського репертуару. І ось ми побачили на сцені цілий ряд кращих пєс Кропивницького, Карпенка-Карого, Янчука, Мирного, опери Лисенка та Ніщинського, переконали ся, що ті твори, відіграні хоч троха зносно, можуть тягти до театру далеко численнійшу і добірнійшу публіку, ніж блазенська або цинїчна оперетка і нїж мертві, хоч патріотичними фразами натикані трагедії. Ті твори оживили й нашу галицьку драматичну продукцію. По троха під їх впливом Гр. Цеглинський, автор наскрізь ненатуральних і маріонеткових нїби сальонових комедий („На добродійні цілі“, „Соколики“), написав свою лїпшу комедию „Ходачкова шляхта“. Під впливом Українців написане було мое „Украдене щастє“ і дальші драми з сучасного сїльського життя („Рябина“, „Учитель“). На лихо сей оборот був дуже короткий.

Від кількох літ в управі руського театру взяв верх напрям зовсім ненаціональний, коли взагалі можна говорити про напрям там, де панує цілковитий брак ясної думки і розуміння драматичної штуки. Репертуар руського театру в Галичині нині гірший, ніж був у 60-тих роках; гра артистів звичайно більше подібна до імпровізації, тай то до імпровізації людей темних і ледво письменних, ніж до яких небудь артистичних студий. Оперетки закинені в столичних театрах перед 20 літами доживають свого віку на дошках галицько-руської сцени; навіть для гарного виставлення давно перестарілих творів Котляревського і Квітки брак відповідних сил. Се дуже сумна сторінка нашого життя, але я не вважаю можливим промовчати, ані підфарбувати її, власне для того, що галицько-руська преса мовчить про сей глибокий упадок руської сцени або навіть маскує його похвальними рецензіями. Я думаю, що галицько-руська суспільність може вже нині здобути ся на ліпший театр.

Іван Франко.

Просить ся поправити на стор. 10., 22. стрічка з гори, слово „ноару“ на „нору“.